

## От гърците до хуроните, или Западът в огледалото на примитивните племена *Образи на езичеството в произведенията на Фонтенел, Лафито и Шарл де Брос*

Жюли Бош

Да се тръгне от изучаването на една друга привидна реалност колкото далечна, толкова и различна, за да се определи мисловната система, универсално управляваща човешкото съзнание; да се опише езичеството на съвременните народи, за да се разбере и това на древните нации; чрез познанието на религиите в Америка да се достигне до познание на религиите в Древна Гърция, и чрез противопоставяне или продължение да се стигне до познание на християнството: това е целта, която си поставят – всеки според своеобразността на мисленето си, но в сходен дух – йезуитът Жозеф Франсоа Лафито, философът Бернар де Фонтенел и магистратът Шарл де Брос в началото на епохата на Просвещението.

През 1724 г. излизат две произведения с различни гледни точки, но представящи идентичен и коренно нов метод: *Нравите на примитивните американци в сравнение с нравите от праисторически времена* от отец Лафито и трактатът *За произхода на басните* от Фонтенел. Авторът на първото, йезуит, прекарал дълго време в Новия свят, иска да докаже универсалното въздействие на Божието откровение пред първите хора, което, макар и деформирано, никога не се е изгубило в течение на различните превъпласания на човешките вярвания. Вторият, скептичен рационалист, който се стараел да постави под съмнение наложените догми, желае да постигне точно обратното, а именно, да дискредитира религиозната вяра, показвайки, че основите ѝ са неразривно свързани с мита. Въпреки различните си намерения и двамата автори са прибегнали до една и съща стратегия: размишленията им за съвременното християнство преминават в размишления за това, което представлява абсолютната другост през XVIII век, диваците от Северна Америка, сравнени с народа, основал Западната цивилизация, древните гърци. През 1760 г. един от учениците на Фонтенел, Шарл де Брос в *Култа към боговете фетиши* подхваща отново изразената от учителя му теория за първобитния политеизъм, като привнеса и една нова идея, тази за първичния фетишизъм – намираща се в основата на всички езичества. Той също прибъгва до паралел между две примитивни общества, това на древните цивилизации и съвременната му Африка.

Докато митоописателите от века на Класицизма смятаха, че първичната истина дължи изначалния си произход на едно висше откровение, пред-

назначено да бъде исторически превъплътено, скептичните рационалисти от времето на Просвещението, като се опитват паралелно да изяснят общата същност на религиите чрез сравнителния метод, не виждат в нея нищо повече от проявление на човешката природа, непроменлива във времето и пространството. Християнството не е вече хоризонтът, на който те се позовават, този хоризонт се разширява към целия свят, очертавайки универсалната карта на естествената религия. В тези разсъждения за религията езичеството започва да играе все по-важна роля: надхвърляйки рамките на класическата древност, то започва да служи за преразглеждане на примитивните култове, които от своя страна биха хвърлили светлина върху същността на самата религия. Все по-разширяващото се познание за страните, в които царува дивачина – сравнима с тази, царувала в древните времена – благоприятства развитието на това движение. Съвременният туземец би могъл да даде представа за примитивния човек: не споделя ли и той невежеството му, спонтанния му страх от природните явления, склонността му да открива божествено присъствие във всичко благоприятно или вредно нему? Отношенията с все по-многобройните мисионери и търговци подхранват интереса към тези народи, които изглеждат спрели на същия стадий от развитието си като първите жители на Земята. Колкото повече вярата клони към висше християнско откровение и благосклонността на философските догми си прокарва път, толкова повече примитивните религии изглеждат способни да разяснят ту зародишното образуване на един първичен култ, ту абсурдността, на която и да е било религиозна структура.

### *От древното езичество до съвременното дивачество*

И така, интересът на митоописателите се обръща към съвременното езичество, за което през XVIII век Северна Америка дава ясен пример, който мисионерите официално правят достойние на любопитната публика от епохата. Но епохално се оказва най-вече едно произведение, публикувано в Париж през 1724 г., а именно *Нравите на примитивните американци в сравнение с нравите от праисторически времена*. Неговият автор Жозеф Франсоа Лафито започва проучване на хуроните и ирокезите, сред които е прекарал пет години с намерение да достигне до първоизточника на примитивното мислене. Според него произведенията от древността – променени от басните и записани в една епоха, вече отдалечена от първоначалната – не предлагат същата гаранция за истинност за възникването на религията, както свидетелствата на съвременните примитивни народи. Дивите американци притежавали онази наивност, която за хората от XVIII век била дан от митичните, недостъпни за историческо познание, времена. Подходът на Лафито се развива в две насоки: той хвърля светлина чак върху обредите на обитателите на Новия свят, които му дават възможност да съди за съзнанието на древните<sup>1</sup>:

<sup>1</sup> Виж по този повод К. Kaelin. *Indianer und Urvölker nach Lafitau*. 1943; М. Duchet и

„Не се задоволих просто със запознаването с характера на диваците и с техните обичаи и практики, търсих в тези практики и обичаи следите на най-дълбока древност; старателно прочетох най-древните автори, които са описвали нравите, законите и обичаите на народите, които донякъде са познавали; сравних тези обичаи едни с други и признавам, че ако древните автори осветлиха някои щастливи догадки, отнасящи се за диваците, то нравите на диваците ми дадоха светлина, за да разбера ясно и да обясня някои неща, които откривам у древните автори<sup>2</sup>.“

Близостта между индианците и древните идва от представата, че съвременното варварство е – както и езичеството на древността – една изродена форма на изначалната религия. Отецът йезуит отново подхваща сравнителния метод от XVII век, който показва, че всички езически религии произхождат от еврейския монотеизъм, но го подхранва с етноложки данни, получени от познанията му за американските народи, придобити при мисиите му в Канада, и прилага рационалния метод, характерен за Просвещението. Изхождайки от принципа, че съвременните диваци са близки с древните народи, живели преди изобретяването на писмеността, Лафито сравнява вярванията на едните и на другите, за да докаже универсалното въздействие на Божието откровение в зората на човечеството. Значението на творбата за начина на разбиране на мита идва от новаторството на сравнителния J метод: мисионерът не се задоволява с установяването на прост паралел между древната добродетел и наивността на примитивните народи; той измества сравнението в интелектуален план. Лафито си поставя за цел да разкрие сходството между мисленето на гърците и на американците.

Този паралел може да изглежда ограничен и недостатъчен, имайки предвид, че в него не са обособени особеностите на американските народи, дивакът, такъв какъвто го представя Лафито, няма идентичност, която да не е пречупена през европейските критерии. Той е разглеждан само по отношение на класическата средиземноморска цивилизация, а не в уникалността на нравите му. Но това, с което е интересен подходът на Лафито, е отказът от елементарната екзотичност, която ограничава американските индианци в странността от неразбираеми практики, за да се постулира идентичността на човешкото съзнание в един и същи етап от развитието му, без оглед на границите в пространството и времето. Така отецът йезуит разкрива едновременно истинска симпатия към ирокезите и хуроните, в особеностите на чието мислене желае да проникне, и волята си, типична за Просвещението, да ги приобщи към голямото семейство на човечеството. Апологетичната цел на произведението – да смути онези, които мислят, че диваците нямат религия, за да подсили аргумента *consensus omnium*, който осъжда атеистите – го връща следователно към хуманистичното му призвание да докаже, че американците са също толкова хора, колкото и европейците:

---

**E. Lemay.** Histoire de l'Antiquité et decouverte du nouveau monde, compte rendu du IV congrès international, sur le Siecle des Lumieres, *Stude on Voltair*, Oxford, III, 1976, 1313—1328 и **J.-M. Racault.** Nomire aux Ameriques. Le modele homerique dans les *Moeurs des sauvages [...]*, *Homure en France apres la Querelle*. Op. cit., 149—159.

<sup>2</sup> **Lafitau.** Moeurs des sauvages americaines comparees aux moeurs des premier temps. Paris, 1724, I., p. 3.

„С огромна мъка видях в повечето от написаното, че онези, които са описвали нравите на варварските племена, са ни ги описали като хора без никакво религиозно чувство, никакво познаване на божествеността, без нищо, което да поставят в култ: като хора, чиято човешка същност проличава само в човешкия им облик<sup>3</sup>.“

Древното езичество вероятно е било помрачено от вековете; зад неговата чудовищност все пак може да се забележи светлината на една чиста, първична религия, която е била деформирана, без да се заличи напълно от идолопоклонничеството. Същите митове, същите морални възгледи и някои утвърдени канони установяват принципи, подобни на тези от истинската религия. Така например остатъчни символни елементи от Троицата се откриват в религиите на Индия, Япония и Мексико. Веднъж установил принципа на примитивния монотеизъм, Лафито успява да утвърди близостта между религията на американците и на древните езичници:

„Народите, наричани варвари, имат религия; нещо повече, тази религия е в толкова сходни отношения с религиите от предходните времена, с това, което в античността са наричали „Оргии на Бакхус и на Богинята-майка“, „мистериите на Изда и Озирис“, че в тази прилика се усеща, че това навсякъде са същите принципи и същите основи<sup>4</sup>.“

Следователно трябва да се започне с преглед на произхода на американските народи, да се запитаме дали древните хора са познавали континента, как и откъде той е могъл да бъде населен, какви нации са се настанили там. Целта на автора е да покаже, че варварските народи и тези от древността „произлизат от един и същи корен“<sup>5</sup>. Той различава две епохи в историята на езичеството: едната, когато боговете на всички политеистични народи си приличат, което доказва общия им произход, и другата – времето след Потопа, когато се раждат отделните за всеки народ богове, възникнали от възхвалата на царете и великите мъже. Лафито не вярва, че Америка е била населена преди Потопа. Въсщност състоянието на цивилизацията на Американския континент понякога е толкова елементарно – някои племена не познават дори огъня; изглежда невъзможно бащите на нациите, толкова умели във всички предадени им от техните предци техники, да могат да имат толкова древни наследници отвъд Атлантика. Преселенията след Моисей са довели до смесица от народи, така че наследниците на трите деца на Ной се разпръснали в различни страни. От самите диваци не можем да узнаем нищо сигурно за произхода им, защото, нямайки никаква писменост, те нямат анали, а „един вид свещена традиция“<sup>6</sup>, която не би могла да характеризира нито един специфичен народ, нито пък да покаже

---

<sup>3</sup> Ibid., p. 5.

<sup>4</sup> Ibid., p. 7.

<sup>5</sup> Ibid.

<sup>6</sup> Ibid., p. 85.

произхода му. Освен това тази променена от времето традиция се видоизменя в толкова абсурдни предания, на които изобщо не може да се вярва. Следва един опит за обяснение на начина, по който ирокезите обясняват произхода на планетата и на тяхната собствена земя:

„Преданието е толкова смешно, че буди жал, въпреки че не е по-абсурдно от това, което гърците – хора, толкова духовни – са измислили за пътуването на Прометей в небето, когато той се качва там, за да открие огъня...”<sup>7</sup>

Въпреки това този мит, колкото и да е смешен, отваря вратичките към една библейска истина: в него откриваме жената в земния рай, дървото на познанието на доброто и злото, изкушението, Божия гняв, убийството на Авел от Каин. Преданието на ирокезите също се основава на митологията на древните – особено на историята, разказана от Омир в *Илиада*, падението на Ате, богинята, дъщеря на Юпитер, която толкова раздразнила баща си с лошото си поведение, че той се впуснал след нея от висините. При диваците също откриваме някакво съзнание за Потопа и за унищожаването на света от огъня в края на времето. Дори детайлите на религиозните практики са сходни при различните народи на Америка и на Европа: инициацията на инките и на мексиканците е много близка до посвещаването на европейските рицари, гадателската практика на жителите от Карибския басейн напомня за тази на древните цивилизации, всички езичници – съвременни или древни – са си представяли душата отделно от тялото и са придавали душа на животните. Адът на древните поети чрез изкуплението си чрез въздух, вода и огън, различните етажи на Тартар, удоволствията, обещани на добрите хора, превъплъщението и палингенезата, които са следствие от съзнанието за безсмъртието на душата, е крайно близък до ада на ирокезите и хуроните.

Въпреки това Лафито съжالياва за загубата на религиозно чувство у диваците, които са забравили произхода на обичаите си и ги спазват само защото са ги получили от своите предци. Той констатира в каква степен търговията на европейците е погубила традициите и променила нравите, но той се опитва да ги изучава такива, каквито са предадени. Всъщност, заключава авторът в главата си за религията, диваците се колебаят, също както и древните, за обекта, целта и всички задължения към божествения култ. Суеверията им са грубовати и престъпни, но дали са повече такива, отколкото тези на гърците и римляните, които са довели науките и изкуствата до най-висше съвършенство, без да извличат от тях друга полза, освен разглеждането на религията с множество предания и абсурдни богове?

Да се търси в привидно необичайните култове на американците ехо от първичния монотеизъм на юдеохристиянството, означава да се свържат тези диваци от края на света със западната цивилизация; да се сравнят техните обичаи с тези на един древен европейски народ, легитимира допълнително желанието да се въведе другият, чужденецът, езичникът, в една мисловна система, която внезапно губи своята изключителност. От една страна,

<sup>7</sup> Ibid., p. 87.

читателите на Лафито са привлечени от поредната изява на първична откровеност чрез подробното и благожелателно описание на заслепяващо екзотичните ритуали и обичаи, а от друга, влиянието на йезуита върху митоописателните размишления засяга повече произведенията, родени от скептичната мисъл, която подхранва острите атаки срещу църквата с примера за многообразието на човешките религии, отколкото християнските писания.

### *Към изворите на съзнанието*

Публикуван в същата година, както и произведението на Лафито, трактатът *За произхода на басните*<sup>8</sup> на Фонтенел също въвежда непознатия континент на съвременното езичество в полето на религиозната история, но с цел, коренно различна от тази на добрия отец йезуит. Представителят на критичната рационална мисъл на Просвещението поставя под въпрос утвърдените догми и атакува самите основи на религиозната вяра, като показва, че те са изградени върху хлъзгавата почва на човешката доверчивост. За да опознае по-добре човешкото съзнание, Фонтенел решава да го изучава „чрез едни от най-странните му произведения“<sup>9</sup>, изхождайки от идеята, че изучаването на преданията представлява също толкова голяма духовна полза, колкото и истинската история, защото примерът за човешките слабости може да ги премахне в бъдеще. Тъй като човешката природа е неизменна, примерът за грешките на другия ни е от полза, защото той представлява един вид обръщане на картезианския принцип за здравомислие: „Всички хора си приличат толкова много, че няма народ, чиито глупости да не ни плашат“<sup>10</sup>. Да се интересуваме от всички незрели разсъждения на човешкото съзнание, означава по-добре да разберем вродената слабост, защото именно в произхода се проявява все още елементарният разум, който ще бъде развит в химерни мечтания.

Климатологичното обяснение на митовете, което вижда в тях типичен плод на въображението на ориенталците, не задоволява Фонтенел, за когото сюжетното създаване на мита е неизменно при невежите народи – горещи зони с ледени пространства:

„Не казвам, че едно горещо и пламтящо слънце не би могло да даде на съзнанието последното узряване, което ще усъвършенства познанията, които това съзнание ни набавя от легендите; но всички хора имат за това дарби, които не зависят от слънцето.“<sup>11</sup>

Той не отрича, че няколко разказа биха могли да мигрират от една страна в друга, но поддържа идеята за човешкия разум, който на всички места

<sup>8</sup> Написан вероятно през първото десетилетие на XVII век (библиографът на Фонтенел, Трубле, мисли, че е написан към 1690), но е публикуван чак през 1724. Цитираното издание е *Oeuvres completes*. Paris, Fayard, 1989, t. III.

<sup>9</sup> Fontenelle. *De l'origine des fable*, op. cit., p. 187.

<sup>10</sup> Fontenelle. *Sur l'histoire*. – In: *Oeuvres completes*, op. cit., t. III, p. 180. Фрагментът от историята, написан в края на XVII век, представлява първи вариант на трактата *De l'origine des fable*, с няколко разсъждения, които са отпаднали в окончателния вариант.

<sup>11</sup> Fontenelle. *De l'origine...*, op. cit., p. 197.

преминава през същите задължителни етапи. Системата на мисълта, която ръководи езичеството, е универсална. Тя представлява един примитивен стадий от развитието на съзнанието, неговото детство, ако се върнем към един образ, обичан от Декарт. По този начин трактатът *За произхода на басните* подчертава стойността на митологията, инструмент на един много модерен антропологичен подход, който разкрива вечните черти на човешкото съзнание. Фонтенел всъщност е един от първите, заедно с Лафито, използвали сравнителния метод, който има блестящо бъдеще. Този метод съпоставя практиките на съвременните диваци и на древните народи, за да изясни сходството на човешките същества на определен етап от интелектуалното им развитие. Философът има предчувствие, че най-цивилизованите общества от античността са получили в наследство част от варварската митология, не много отдалечена от тази на кафрите и на ирокезите от неговото време:

„Ако се налага, може би ще покажа добре учудващото сходство между преданията на американците и на гърците.<sup>12</sup>“

Примерите, които дава за това сходство, не са многобройни, но са показателни; американците изпращат душите на лошите в блата, както гърците – в мътните води на Стикс; дъждът се излива върху земята от стомната на една девойка, която си играе в небесата с по-малкото си братче, близко обяснение до това, че дъждът се излива от обърнатите делви на нимфите от изворите; и накрая, Инка Манко Гуина Капак, син на слънцето, както Орфей, притежава като него дарбата да предизвиква с песента си чувства у дивите животни, което показва, че въображението на двата народа, толкова отдалечени в пространството и времето, са се доближили, за да повярват в сина на Слънчевата звезда и в хората, които развиват необикновени дарби.

Изоставен на самия себе си, сред враждебен и тайнствен свят, единствената форма на познание у примитивния човек е емпиричното тълкуване на явленията, които го обграждат, ръководено от въображението и използващо аналогии и сравнения. Той не може да се възползва от удобството на абстракцията, така че за него на всяко явление трябва да съответства точна и конкретна причина, извлечена от опита. Принципът на тази елементарна физика, която широко е спомогнала за пораждането на митовете, е да се тръгне от познатото, за да се обясни непознатото. Често е виждал да се излива вода от небето като от делва; следователно той лесно може да повярва, че Бог излива водата на реката, по същия начин си представя и че гръмотевицата и светкавицата са огнени стрели, изпратени към хората от божествения гняв.

Тази теория има едно основно съответствие с религията; Фонтенел обяснява, че примитивният човек, подчинен на природните сили, е

---

<sup>12</sup> Ibid.

надценил значимостта на силата, свързвайки необикновените събития от природата с действията на свръхмогъщи създания, антропоморфни проекции на хора, надарени с необикновени физически качества. Следователно боговете, създадени от езичниците, имат човешки образ, тяхното единствено превъзходство се състои в голямото им могъщество, което по същество обаче не се различава от силата на смъртните. Това обяснение на произхода на религията противоречи в две основни точки на догмата, възприета както от традиционните вярващи, така и от деистите на един първичен монотеизъм, произлязъл от познанието на хармонията в света. От една страна, Фонтенел твърди, че политеизмът пръв е възникнал на земята, като с това заглушава християнската доктрина за първичното откровение, от друга страна, показвайки, че езичниците са измислили богове, които приличат на самите тях, той отхвърля теорията, според която идеята на Върховното същество е дошла от преклонението пред естествения ред във вселената и от долавянето на волята на Провидението. Промяната в перспективата е радикална: езичеството не е вече идолопоклонническо израждане на същинските вярвания в един-единствен бог, а е символичната преработка на един примитивен опит. Следователно догмите за приоритета на Библията спрямо всички форми на духовни проявления и на първенството на еврейския народ над всички други народи вече не са валидни. На тях им съперничат появата на примитивните култове на богове, зависещи главно от въображението на хората.

Могат да бъдат посочени и други важни последствия от сравнението между древните и съвременните езичници, включително идеята за прогреса на съзнанието на народите, който се извършва в различни моменти, следвайки едни и същи етапи:

„(...) През определен период от време гърците са били също такива диваци, както и американците и (...) са излезли от варварството със същите средства<sup>13</sup>.“

Всъщност гърците не са родени по-разумни от другите народи и са били също толкова диви, колкото днес са индианците. *A contrario*, последните са могли да станат също толкова мъдри, колкото и другите нации, ако ги бяха оставили да завършат процеса на рационализация, през който преминават всички народи. Когато са измислили митовете си, гърците са били на същото културно ниво, както лапландците и ирокезите, т. е. на първобитния стадий на мисълта, въпреки че начинът им на изразяване е бил различен:

„Тъй като гърците с цялото си съзнание, докато са били още нов народ, не са мислили никак по-разумно, отколкото диваците от Америка, които очевидно са били един доста млад народ, когато са открити от испанците, няма повод да се мисли, че американците не биха започнали да мислят също толкова разумно, колкото и гърците, ако им е била оставена тази възможност<sup>14</sup>.“

---

<sup>13</sup> Ibid.

<sup>14</sup> Ibid, p. 197—198.

Идеята е толкова скъпа на Фонтенел, че той vyplъщава тези два вида цивилизации в образите на Ернан Кортес и Монтесума, които представя в разговор на „Шан-з-Елизе“. На конквистадора, който говори с презрение за грубостта на американците, смятащи испанците за хора, слезли от земята на огъня, защото са имали оръжия, и помислили корабите им за големи птици, вождът на инките отговаря с пример за глупостта на атиняните, които все пак минават за най-възпитания народ от античността: Пизистрат, който искал да влезе в атинската крепост, от която е бил изгонен, облякъл една жена като Минерва и я накарал да пресече целия град с него, карайки я да заповядва на атиняните да го приемат. В това гърците са били по-глупави от американците, които до този момент никога не били виждали кораби и пушки. И Монтесума заключава:

„В крайна сметка вие не бихте могли да ме упрекнете, че народите на Америка са глупави, ако аз ви изтъкна една по-голяма глупост на вашите народи, и дори ви обещавам да ви говоря само за глупостите на гърците и римляните.“<sup>15</sup>

Бейл вече е използвал пътеписите си като инструмент за демистификация на езичеството, но не е довел разследването си до определяне на примитивното мислене, определяща разделна линия, която според него преминава между доверчивото и просветленото съзнание, каквито и да са времената и местата. Занятието е напълно изпълнено от Фонтенел и той си вади изводи, благодарение на аналогията, която формулира между гръко-римския политеизъм, познат от поезията на Омир, вярванията на дивите американци, познати му от отношенията с пътешественици и мисионери, и народното суеверие от неговата епоха, такова, каквото е то, особено при децата и селяните.

По този начин той пристъпва традиционно установения дуализъм между юдео-християнската истина и грешката, която характеризира нехристиянските цивилизации, че те представляват древно езичество или съвременна варварщина. Разбира се, критерият, на който се осланя, е пак този на религиите от гръко-римската древност, но е достатъчно едно умствено приплъзване, за да се превърне той в християнството, оглеждащо се в огледало, в което се отразява образът на диваците от Америка. Като разбива ключалката на сравнителните проучвания, които предпазливо правят паралел между две цивилизации, смятани за достигнали висока степен на нравствено или метафизично разсъждение, и доказвайки, че преданията на гърците съответстват на същата интелектуална логика като тази на диваците, Фонтенел разкрива същественото в начина на изграждане на сюжета, което е неизменно еднакво и присъщо за всеки човешки разум. Защо тогава на християнската теология да J бъде спестен този начин на мислене, толкова едносъщ за човека, който дори се намира в основата на създаването на всяка религия? Фонтенел би могъл ясно да заяви, че избраният народ, за когото особеното старание на Провидението е запазило истината, е бил пощаден от мрака, царящ в дълбините на вековете; всичко в неговия текст

<sup>15</sup> *Nouveau dialogues des morts*, 1683, ed. de Jean Dagen, Paris, STFM, 1971, p. 384.

опровергава тази предпазлива задръжка, включително и твърдението, според което „няма нито един [народ], чиято история да не започва с басни.“<sup>16</sup>

В крайна сметка родословието на разума позволява да се създаде една етнология, чиито изводи ще разкрият общи принципи, на всяко място и по всяко време, засягащи не само примитивното човечество, но в известна степен и съвременните представители на западния свят. Подходът на Фонтенел следователно е сходен с този на Лафито, и същевременно напълно противоположен: докато последният забелязва у диваците деформирано отражение на християнския свят, то първият неумолимо задължава цивилизованото човечество да съзре произхода си в огледалото, подадено му от варварите.

### *Преди политеизма, фетишизмът*

Схващането на Фонтенел за езичеството, като първа религия на човечеството представлява нормален стадий от развитието на човешката мисъл, и философският метод, който търси отвъд Атлантическия океан съвременни примери на тези примитивни вярвания, поражда теории, които ще усъвършенстват описанието. Шарл де Брос<sup>17</sup>, първият президент на Върховния съд на Дижон, публикува в Женева през 1760 г. едно произведение, което представя фетишизма като първоначалната форма на доверчивостта, от която произлизат и всички останали. Издадено без име, без място или дата, *За култа към боговете фетиши, или Паралел на древната египетска религия с настоящата религия на негрите*, то е написано въз основа на широко познаване на пътеписите: през 1756 г. Де Брос публикува *История на корабоплаванията до австралийските земи*, сборник на всичко, свързано с експедициите в южните морета. Впрочем той е чел Лафито, когото цитира, и *Пътуване до Гвинея* от Уилям Босман. При него етнологическият интерес се съчетава със скептичен рационализъм, дължащ се в голяма степен на Бейл, Фонтенел и най-вече на Дейвид Хюм. Третата част на *Култът към боговете фетиши* е почти буквално копирана от *Естествена история на религията*, излязла през 1757 г. и преведена на френски през 1759 г.

Както всички рационалисти от епохата, авторът веднага оспорва принципа на дифузионизма, според който религиите са се разпространили от евреите; тази идея е изгодна за онези, които се нуждаят от нея – езичници, желаещи да спасят честта на застрашените си вярвания, християни, приписващи им всичко непознато за самите тях. Всъщност езическите вярвания и ритуали

<sup>16</sup> Fontenelle. Op. cit., p. 198.

<sup>17</sup> 1709—1777. За Де Брос и неговата мисъл вж. поредицата от статии на Madeleine-V. David: Histoire des religions et philosophique au XVIII siècle: le President De Brosses, David Hume et Diderot. – Revue philosophique, avril-juin 1974, 145—160; Les Idées du XVIII siècle sur l'idolatrie et les audaces de David Hume et du President De Brosses, Numen, August 1977, 81—94; Le Präsident De Brosses historien des religions et philosophe. – Corpus, № 10, 1-er semestre 1989, 91—109, ainsi qu'Étiemble, Un homme libre: De Brosses. – Mes contre-poisons. Paris, Gallimard, 1974, 133—1531, и Henri Mamet. Le President De Brosses, sa vie et ses ouvrages. Paris, 1874.

<sup>18</sup> De Brosses, Ch. Du culte des dieux fetiches. Paris, Fayard, 1988, p. 15.

придобиват две основни форми: сабеизъм, или обожествяване на звездите, и фетишизъм, или обожествяване на предметите. Тези култове, източници на гръцката и източната митология, предхождат същинското идолопоклонничество. За да ги разберем, трябва да заменим класическото алегорично тълкуване с етнологически подход, който изучава съвременните народи в периода на тяхното детство. Това убеждение изгражда структурата на произведението: първата част разглежда фетишизма на обитателите на Западна Африка, втората прави паралел с фетишизма на древните нации и накрая последната разглежда психологическите причини, които лежат в основата на тези суеверни вярвания.

Де Брос определя фетишите като елементарни идоли, извлечени от непосредственото обкръжение на диваците, което те обожават:

„Тези божествени фетиши не са нищо друго, освен първият материален предмет, който се харесва на всяка нация или който всеки отделен човек може да избере и да освети при свещениците си: това може да бъде дърво, планина, морето, парче дърво[...]; в крайна сметка всичко подобно на това.<sup>18</sup>“

Това анимистко вярване особено живо присъства в Жюида, малко кралство на брега на Гвинея. Авторът описва проявленията му там, особено култа към раираната змия, в който той намира следи от древното обожествяване на животните от египтяните. Това, което са африканците в днешно време, най-суеверната нация в света, са били египтяните в древността:

„Естествено е всъщност едно мнение, разпространено във всички варварски климати, да бъде разпространено и във всички варварски векове.<sup>19</sup>“

Под перото на президента Де Брос откриваме вече обявления от Фонтенел постулат, според който съществува универсален модел на развитие, на който с различна скорост се подчиняват всички народи на света:

„Но след като нравите, култът и действията на египтяните са били почти същите като тези на негрите и американците, не е ли напълно естествено да заключим, че всички те са действали и по силата на един почти еднакъв начин на мислене, и да преценим, че там е тайнството на загадката, за която толкова дълго е търсена точната дума единствено за да бъде създадена една прекалено хубава идея, заради лесно установимия паралел между древните и съвременните нрави?<sup>20</sup>“

Всяко историческо развитие минава през сходни етапи, чиято отправна точка е едно и също фетишистко обожание. Това съвсем не налага пълно сходство между мненията и нравите; съществуват общи сходства между страните, но в подробностите традициите се различават. Именно тук трябва да се подчертае, че не съществува единствен и трансцендентен източник на човешката религия, а по-

---

<sup>19</sup> Ibid., p. 39.

<sup>20</sup> Ibid., p. 44.

<sup>21</sup> Ibid., p. 95.

скоро една универсална тенденция към създаване на еднакви химери, основаващи се все пак на умствените особености на всяка епоха и всяка област. Де Брос смята за сигурно, че политеизмът следва фетишизма и се слива със старата вяра. Няма нито една нация, в която авторът да не открива следа от изначалния фетишизъм: египтяните са обожествявали животните, гърците са строели статуи, римляните са почитали тънките копия, символизиращи победата, саксонците са издигали в култ дървета и реки, галите са боготворели градове и планини... Никой не е могъл – до която и степен на цивилизованост да е достигнал – да се освободи от налога, който народите в своето зараждане са плащали на фетишисткото суеверие. В това елементарно идолопоклонничество, което Де Брос определя като „пряк култ, отдаван към животински и растителни образувания“<sup>21</sup>, е абсурдно да се види последствие или символичен знак от първобитния монотеизъм. Всички онези, които са извършвали херменевтични акробатики, не са успели да видят, че обикновената склонност на човешкото съзнание към грешки и глупост е била достатъчна, за да бъде обяснен политеистичният и фетишистки характер на примитивните религии.

Разбира се, можем да предположим и един съвсем скорошен преход на тези вярвания от Египет към Африка, или пък точно обратното, от Етиопия към Египет. Но какъв смисъл има да се търсят източници и да се определят влиянията? Наличието на сходни суеверия в страни, векове и климати, толкова отдалечени във времето, между които единствените общи неща са невежеството и варварщината, ни кара по-скоро да направим следния извод:

„[...]Човекът е създаден така, че, оставен в естественото си диво и примитивно състояние, неформен още от разумна мисъл или от някакво подражание, е еднакво склонен към примитивните нрави и възможността да постъпва по един и същи начин както в Египет, така и на Антилските острови, както в Персия, така и в Галия: навсякъде – еднаква механичност на мислите, а оттам и на действията.“<sup>22</sup>

Като възприема буквално методологичния принцип на Фонтенел „да се съди за непознатите неща по познатите“<sup>23</sup>, Де Брос прави от това заключение за тъждествеността на всички примитивни народи, дори на тези, които впоследствие са се цивилизовали: египтяните от расата на Шам, пелагите станали гърци, аборигените станали римляни, келтите и германците станали французи, скитите станали турци или перси. Тъй като естественият ход на нациите е да преминат от детската в зрялата възраст, обичайният ход на човешкото съзнание не е да върви от интелектуалните понятия към понятията, засягащи чувствата, а от материалните предмети към абстрактното познание. Без да тръгват от един невидим Създател, за да стигнат до природата, която е пред очите им, примитивните хора тръгват от създаденото, за да стигнат до Създателя. Следователно езическите религии не са идолопоклонническо падение на един чисто интелектуален култ, а точно

---

<sup>22</sup> Ibid., p. 96.

<sup>23</sup> Ibid., p. 100.

обратното, един примитивен култ, който впоследствие се усъвършенствал. Всъщност в противовес колкото на разума, толкова и на опита е да си представим, че тези народи са могли да открият истината, докато са варварски и лишени от писменост, тъй като веднага щом се превърнат в цивилизовани и учени, се втурват да грешат.

Шарл де Брос е един наистина верен ученик на рационалистичните теории на Фонтенел. Въпреки това той внася и лична нотка в разсъжденията за езичеството и за историята на човешкото съзнание: „малкият фетиш“, както иронично го е наричал Волтер, въвежда слабо познатата Африка в полето на етнографията и противно на всички очаквания, свързва нейните религиозни практики с тези на цялата класическа древност.

С начина си на изучаване на Другия Лафито, Фонтенел и Де Брос показват любопитство, надхвърлящо обикновения вкус към екзотиката и предизвестяват съвременния антропологичен подход. Тръгвайки от принципа, че американците и африканците, въпреки различието на нравите и примитивността на обичаите си, имат на какво да ни научат и поставяйки ги на една и съща плоскост с най-цивилизованите народи от Древността, те далеч надхвърлят класическото противопоставяне на дивака и цивилизования човек. Първият е само едно отражение, леко изкривено от тъмната част от съзнанието на втория, и представлява образа на това, което той самият някога е бил. От този момент дивакът придобива двойствен статут: той е езичникът, чиито суеверни вярвания ни връщат в началото на света или към неговите антиподи, но той е също така и братът, може би защото сред лековерните практики изплува една искрица истинска вяра или може би по-скоро защото никой човек, колкото и развит да е, не би могъл да претендира за освободеност от всички химери, които преследват примитивното съзнание. Ние всички бяхме ирокези, биха казали философите, и в някои отношения може би сме останали такива, винаги зависими от съблазните на въображението, което доброволно ни връща в детството.

Докоснахме се до оригиналността на трима автори, чието творчество се гради на един и същ методологически подход и на една и съща увереност; дали са решили да избавят от съмнение догмата на изначалното проявление – като Лафито, или да разбулят присъщата на човека лудост – като Фонтенел, или да разкрият слабостта, стояща в основата на всеки религиозен градеж – като Де Брос, те паралелно ни очертават образа на Другия, предоставяйки на дивака от тяхното време учудващо познатото лице на стар европейец.

Превод от френски Любомира Костандиева